

УДК 340.15:340.11

ФАКУЛЬТАТИВНІ ФОРМИ ПОРІВНЯЛЬНОГО ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ

Денис ШИГАЛЬ,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються менш поширені форми порівняльного історико-правового аналізу, а також методичні умови їх застосування. Характеризуються описове, прикладне та контрастивне порівняння. Висвітлюється хронодискретне моногеографічне порівняння. Досліджується специфіка монорелятивних і полірелятивних порівняльних процедур. Робляться висновки про можливість використання позитивного і негативного порівняння у компаративному історико-правовому дослідженні.

Ключові слова: порівняльне історико-правове дослідження, описове, прикладне та контрастивне порівняння, монорелятивне і полірелятивне порівняння, позитивне і негативне порівняння.

OPTIONAL FORMS OF COMPARATIVE HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS

Denis SHYGAL,
PhD in Law,
Associate Professor of the Department of History of State and Law for Ukraine and Foreign Countries
of Yaroslav Mudryi National Law University

SUMMARY

Less common forms of a comparative historical and legal analysis, as well as methodological conditions for their application are considered in the article. Descriptive, applied and contrast comparisons are characterized. Chronodiscrete monogeographic comparison is reported. The specificity of monorelative and polyrelative comparative procedures is investigated. The conclusions regarding the possibility of using positive and negative comparisons in a comparative historical and legal research are drawn.

Key words: comparative historical and legal research, descriptive, applied and contrast comparison, monorelative and polyrelative comparison, positive and negative comparison.

Постановка проблеми. Удосконалення методології історико-правової науки об'єктивно зумовлене необхідністю забезпечення відповідності між результатами наукових досліджень і найголовнішими вимогами сьогодення. Як справедливо відзначає відомий сучасний науковець О.Н. Ярмиш, методологічна база історико-правових досліджень мусить бути гнучкою й достатньо евристично потужною для розв'язання всіх підпроблем, на які шляхом логічного аналізу препарується загальна проблема наукової роботи. Дуже важливим є поєднання дослідником власного глибокого розуміння того чи іншого наукового методу та вміння виважено сформулювати методологічну базу свого дослідження [10, с. 169]. Варто відзначити, що історико-правова наука вельми сприйнятлива до різноманітних методів наукового дослідження. Серед останніх слід назвати порівняльний історико-правовий метод, який справедливо вважається одним із найважливіших засобів спеціально-наукового пізнання.

Актуальність теми статті прямо пов'язана з розробкою методики порівняльного історико-правового дослідження. Оскільки сутність останньої полягає не лише у визначенні стадій компаративної роботи, але й у їх детальній регламентації, то цілком зрозуміло, що змістовна характеристика кожної з них позитивно впливатиме як на повноту, так і на якість основних методичних процедур порівняльного аналізу. Особливо важливим це є сьогодні, коли останні тенденції розвитку історико-правової компаративістики свідчать про об'єктивну потребу модернізації її методологічного арсеналу.

Стан дослідження. Питання, пов'язані з використанням різних видів порівняння під час проведення компаративної роботи, відносно часто розглядаються у працях відомих вітчизняних і зарубіжних науковців. Здебільшого аналізуються найбільш поширені форми порівняльного аналізу. Що стосується додаткових форм, то наукової інформації про методику їх застосування ще й досі замало. Немає й адаптації цих видів порівняння до потреб порівняльного історико-правового дослідження. Серед тих авторів, які приділяють увагу вказаним аспектам компаративної роботи, можна вказати В.І. Бартона [1], О.А. Демічева [2], І. Емінеску [9], Л.А. Луць [3], І. Сабо [4], А.Х. Саїдова [5], І.М. Ситар [6], Є.О. Харитонова [7], О.І. Харитонову [7], В.С. Чиркіна [8], О.Л. Чорнобай [6] та ін.

Характерно, що свого кращого розвитку методика застосування окремих видів порівняння отримала у сучасній порівняльній лінгвістиці, зокрема у працях таких відомих її представників, як Й. ван дер Аувера [16], І.Д. Карамішева [13], Е. Кьоніг [14], С. Полетто [15], У. Харберг [12]. Цікавою у контексті техніки застосування описового порівняння є колективна праця співробітників кафедри статистики і оперативних досліджень та математичної дидактики університету Ов'єдо І. Ареллано [11], Б. Синова [11], С. де ла Роза де Саа [11], М.А. Лубіано [11], М.А. Гіл [11]. Однак, незважаючи на інтенсивний розвиток контрастивної лінгвістики й описового порівняння у статистичній науці, реалізація їх методичних напрацювань у історико-правовій компаративістиці є надзвичайно складним завданням, оскільки предметні сфери цих наукових напрямів лежать у різних площинах.

Метою статті є визначення і характеристика факультативних форм компаративного дослідження з історико-правової проблематики. Факультативність цих форм аж ніяк не означає їх другорядності; скоріше, мова йде про необов'язковість їх застосування у кожному конкретному випадку. Водночас збагачення й, відповідно, ускладнення порівняльного аналізу додатковими параметрами об'єктивно підвищує значущість і пізнавальну цінність результатів наукової роботи.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, основними формами порівняльного історико-правового аналізу є: діахронне і синхронне, макро-, мезо- та мікропорівняння, внутрішнє і зовнішнє тощо. Окрім вказаних, у сучасній юридичній компаративістиці виокремлюють ще декілька форм порівняльного аналізу, які з певними застереженнями можна застосовувати й у історико-правових дослідженнях. До таких факультативних форм компаративного аналізу, зокрема, можна віднести: а) *описове порівняння*, що полягає у дослідженні порядку вирішення конкретних проблем у праві не менш ніж двох країн; б) *прикладне порівняння*, при якому метою вивчення зарубіжного права є пошук рішень для вдосконалення національного права; в) *контрастивне порівняння*, що покликане сприяти виявленню концепцій і методів регулювання, властивих «протилежним» правовим системам з метою їх кращого розуміння й ефективного використання [9, с. 187].

Різновидом прикладного порівняння є також запропоноване відомим фахівцем у галузі юридичної компаративістики О.А. Демічевим *хронодискретне моногеографічне порівняння*. На відміну від звичайних історико-правових досліджень, перед представниками цього напрямку порівняльно-правових досліджень стоїть обов'язкове завдання: на підставі порівняння історичного досвіду правової регламентації та функціонування якого-небудь інституту з його сучасним аналогом виробити рекомендації з удосконалення відповідного сучасного інституту. На відміну від традиційного порівняльного правознавства, об'єктом хронодискретного моногеографічного порівняння виступають не аналогічні правові інститути, що мали місце у різних країнах в один час, а правові інститути в одній країні у різні історичні періоди її розвитку за умов відсутності між ними прямої спадковості. Класичним прикладом такого порівняння є мировий суд, введений у Російській імперії за судовою реформою 1864 р. і скасований у 1917 р. Декретом Раднаркому № 1 «Про суд», та мировий суд, запроваджений у сучасній Російській Федерації в ході судової реформи наприкінці ХХ ст. [2, с. 3–4].

Основними методологічними принципами хронодискретного моногеографічного порівняння є такі:

1. Як об'єкти порівняльного історико-правового аналізу беруться державний або правовий інститут, що раніше вже мав місце в історії визначеної країни, та цей самий інститут у цій самій країні, який функціонує у сучасності.

2. В історії цього інституту був часовий розрив внаслідок будь-якої внутрішньополітичної або зовнішньополітичної події (війна, революція, встановлення нового державного ладу та ін.), протягом якого він не існував.

3. Проводиться комплексне порівняння інституту, що мав місце до часового розриву, й аналогічного йому інституту, що існує сьогодні. Під комплексністю порівняння розуміється сукупність як мінімум трьох елементів: аналізу нормативно-правової бази, аналізу проблем створення та становлення інституту, а також аналізу його практичної діяльності.

4. Порівняння проводиться у кожному структурному елементі роботи шляхом викладення матеріалу від історії до сучасності.

5. Обов'язковим завданням дослідження є вироблення практичних рекомендацій з удосконалення діючого законодавства на підставі порівняння сучасного інституту й аналогічного йому інституту, що діяв до часового розриву [2, с. 6].

Що стосується контрастивного порівняння, то його основна мета полягає у тому, щоб показати принципові відмінності порівнюваних різнотипових правових систем, їх інститутів і норм за їх соціальним змістом, ролями та цілями. Ефективність контрастивного порівняльного аналізу тісно пов'язана з правильною обраною підставою порівняння, яка дозволяє визначити спосіб вираження або прояву певної характерної ознаки [13, с. 14]. Зрозуміло, що ніяким чином не виключається, навіть набуває характеру одного із завдань порівняльного методу оцінка порівнюваних правових систем та інститутів як прогресивних або консервативних, розвинутих чи відсталіх, більш досконалих або менш досконалих та ін. [5, с. 91].

З приводу контрастивного порівняння В.С. Чиркін справедливо відзначає, що у радянський період розвитку юридичної науки цей метод нерідко абсолютизувався, особливо коли ставилася мета у всіх випадках знайти протилежність у соціалістичних та буржуазних державних інститутах. Взагалі ж, застосовуючи цей спосіб, дослідник бере для порівняння або однопорядкові інститути з різним, більше того – протилежним соціальним змістом, або неоднакові інститути однорідного соціального змісту. У першому випадку при такому порівнянні виявляються цільове призначення, переваги та недоліки одного й того самого державно-правового інституту, поставленого у різні соціальні умови. Наприклад, інститут надзвичайного стану в Парагваї, де він до повалення президента А. Стресснера у 1989 р. був по суті перманентним протягом багатьох десятиріч і скасовувався лише на декілька днів під час виборів. Цей інститут активно використовувався для збереження авторитарного режиму на чолі з фактично довічним президентом. З іншого боку, введення надзвичайного стану в Польщі у 1981 р. дозволило подовжити на певний час існування комуністичного режиму у країні. Контрастивне порівняння можна застосовувати і при вивченні різних явищ однорідного соціального змісту, наприклад, при порівнянні буржуазно-демократичної президентської республіки у Мексиці та буржуазно-авторитарної президентської республіки у Гаїті до 1987 р. [8, с. 33].

І. Сабо поряд з описовим виокремлює також теоретичне порівняння, зазначаючи, що ці форми порівняння відносяться до різних рівнів. Так зване «порівняльне законодавство» (тобто описове порівняння – *Д. III.*) стоїть ближче до позитивістського підходу, ніж «порівняльна» правова філософія (тобто порівняння у правовій філософії (воно ж теоретичне порівняння – *Д. III.*)): перше характеризується практичними завданнями, тоді як друга визначається теоретичною ціллю наукового пізнання [4, с. 55].

Враховуючи все вищесказане, очевидно, що з усіх перелічених видів порівняння в історико-правовій компаративістиці найбільш поширеним буде саме описове. Теоретичне порівняння в силу специфіки пізнавальних завдань проводитиметься рідко. Прикладне і меншою мірою контрастивне порівняння мають досить серйозний евристичний потенціал, особливо якщо враховувати досить стрімкий розвиток у сучасній компаративістиці хронодискретного моногеографічного порівняння. Незважаючи на певні складнощі у роботі з цими видами порівняння (прикладним і контрастивним), використання їх у компаративному дослідженні безпосередньо впливатиме на такі його показники, як актуальність та науково-практична цінність.

Монорелятивне і полірелятивне порівняння. Характер порівняння залежить не лише від форми вираження

інтенсивності властивостей порівнюваних об'єктів, але й від їх кількості, а також від числа і особливостей підстав, за якими об'єкти порівнюються.

Так, сутність простої форми порівняння полягає у співставленні двох об'єктів на певній підставі, що являє собою одну з багатьох загальних для порівнюваних об'єктів властивостей. Результатом цього порівняння є вираження інтенсивності властивості одного з порівнюваних об'єктів відносно іншого. Висновок із порівняння фіксує якісну тотожність і кількісну різницю усередині цієї тотожності двох порівнюваних об'єктів за однією загальною для них властивістю. Подібний вид порівняння називається монорелятивним.

Необхідно відзначити, що вищевказана кількісна різниця не означає того, що порівнюватися повинні лише ті об'єкти, що мають числовий вимір. Як зауважує В.І. Бартон, «об'єкти x та y порівнювані, якщо вони володіють якоюсь загальною властивістю, інтенсивність котрої у кожного з них окремо виражається будь-якою, відмінною від нуля додатною величиною... Ця загальна властивість зводить порівнювані об'єкти до єдності, в силу якої ці різні предмети виявляються якісно тотожними і кількісно сумірними» [1, с. 91–92].

Монорелятивне порівняння є найбільш розповсюдженим видом порівняння, сфера його застосування надзвичайно велика. Воно застосовується у тих випадках, коли необхідно визначити якість речі за якою-небудь властивістю. Прикладом монорелятивного порівняння буде співставлення таких історико-правових об'єктів, як інститут мирових суддів на території Лівобережної України та інститут мирових суддів на території Правобережжя, що були запроваджені судовою реформою 1864 р., за такою властивістю як порядок формування мирових судових установ. Результатом цього порівняння стане простий висновок про те, що мирові судді на Лівобережжі обиралися земськими повітовими зборами, а на Правобережній Україні призначалися урядом Російської імперії. Таким чином, у висновку фіксується якісна тотожність порівнюваних об'єктів за визначеною властивістю – порядком комплектації мирових суддів і їх кількісна відмінність, що проявляється у виборності одних суддів і призначенні інших.

Характерно, що одні й ті самі об'єкти можуть порівнюватися за різними підставами; це дозволяє більш повно виявити ступінь їх загальної схожості. У такому випадку відбувається процес почергового вибору підстав і наступне співставлення об'єктів за цими підставами, а сумарний акт порівняння розбивається на елементарні акти, що його складають. Оскільки у цих складних процесах відбувається встановлення між двома об'єктами декількох компаративних відношень за різними підставами, то цей вид порівняння називається полірелятивним.

Полірелятивне порівняння вирішує пізнавальне завдання, дещо відмінне від завдання, що вирішується монорелятивним порівнянням. Якщо у результаті монорелятивного порівняння, в основі якого лежить часткова схожість, виражається інтенсивність властивості одного об'єкта відносно інтенсивності властивості іншого об'єкта, то внаслідок полірелятивного порівняння, в основі якого лежить загальна схожість, встановлюється ступінь схожості порівнюваних об'єктів, але не по кожному окремо відношенню відповідної пари властивостей, а по усій сукупності цих відношень. Так, у випадку з інститутом мирових суддів, створеному у Російській імперії за судовою реформою 1864 р., основу полірелятивного порівняльного аналізу будуть становити: строки введення мирових суддів, інстанційна складова судово-мирового інституту, обсяг компетенції мирових суддів, рівень заробітної плати, побутові умови їх функціонування та ін.

Відповідно, полірелятивне порівняння являє собою не просту, механічну суму монорелятивних порівнянь, а єдиність внутрішнім чином пов'язаних між собою відношень інтенсивностей відповідних властивостей порівнюваних об'єктів. Це є достатньою підставою для того, щоб полірелятивне порівняння вважати особливим видом логічного порівняння.

Полірелятивне порівняння допускає такі випадки, коли деяка властивість може не бути загальною для обох порівнюваних об'єктів: вона може бути властива одному об'єкту і бути відсутньою у іншого. У такій ситуації, коли у підставі порівнюваних об'єктів не знаходиться загальна для них властивість, монорелятивне порівняння взагалі є неможливим, оскільки відношення завжди має двочленний субстрат. У полірелятивному ж порівнянні відбувається встановлення не лише ступеня загальної схожості порівнюваних об'єктів, але і може бути встановлена абсолютна їх відмінність за якою-небудь окремою властивістю; ця відмінність може виявитися суттєвою. Це пояснюється тим, що у полірелятивному порівнянні зіставляються об'єкти, які об'єднані загальним родовим поняттям, в результаті чого у порівнюваних об'єктах виявляється значна кількість загальних властивостей, що є логічною підставою для виявлення як їхньої схожості, так і різниці [1, с. 96–101].

Позитивне і негативне порівняння. Були запропоновані В.Є. Чиркіним, а в основу їх виокремлення покладені безпосередньо результати компаративного дослідження. Так, позитивне порівняння має місце тоді, коли дослідник демонструє виявлене ним позитивне значення того чи іншого інституту для розвитку суспільства порівняно з інститутами, що використовувалися раніше. У негативному порівнянні акцент робиться відповідно на негативному значенні [8, с. 33]. Очевидно, що розмежування порівняльних процедур на ці два види містить значний оціночний елемент, і у складних комплексних компаративних роботах провести чітку межу між позитивним і негативним значенням порівнюваних об'єктів для розвитку суспільства буде важко, якщо не неможливо. Тим не менш, слід визнати, що вказані форми порівняння мають право на життя, й у ряді випадків вони можуть бути включені до програми наукового дослідження.

Висновки. Як видно з вищевказаного, кожна факультативна форма порівняння має власну специфіку, що проявляється передусім на рівні методики компаративного аналізу. От чому ще на стадії визначення параметрів майбутнього дослідження необхідно якомога точніше встановити всі види порівняльних процедур, оскільки саме від їх вибору залежить як напрямок, так і результати всієї наукової роботи. Незважаючи на те, що майже кожне порівняльне дослідження має «змішаний» характер, характеризується передусім синергією синхронії та діакронії, внутрішнього та зовнішнього порівняння, нормативного і функціонального тощо, бажано все ж таки визначити найбільш пріоритетні їх форми, включаючи додаткові, у кожному конкретному випадку. Позитивне вирішення цього питання дозволяє дослідникові одразу сконцентруватися на відповідній методиці кожного з видів порівняння й тим самим значно покращити ефективність своєї роботи.

Список використаної літератури:

1. Бартон В.И. Сравнение как средство познания. Минск: Изд-во БГУ, 1978. 127 с.
2. Демичев А.А. Хронодискретное моногеографическое сравнительное правоведение как направление современной юридической науки. *История государства и права*. 2010. № 16. С. 2–7.
3. Луць Л.А. Теорія порівняльно-правового методу. Методи та засоби порівняльно-правового дослідження.

Держава і право. Юридичні і політичні науки. Київ: Ін-т держави і права НАН України, 2006. Вип. 31. С. 489–496.

4. Сабо И. Теоретические проблемы сравнительного правоведения. Сравнительное правоведение : сборник статей. Москва : Изд-во «Прогресс», 1978. С. 54–75.

5. Саидов А.Х. Введение в сравнительное правоведение. Москва : Наука, 1988. 144 с.

6. Ситар І.М., Чорнобай О.Л. Порівняльне правознавство: основні категорії : навчально-методичний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2009. 176 с.

7. Харитонов О.І., Харитонов Є.О. Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. Харків : «Одіссей», 2002. 592 с.

8. Чиркин В.Е. Сравнительное государственное устройство: метод исследования, отрасль науки, учебная дисциплина. *Советское государство и право.* 1990. № 3. С. 28–35.

9. Эминеску И. К вопросу о сравнимости различных правовых систем. Сравнительное правоведение : сборник статей. Москва : Изд-во «Прогресс», 1978. С. 172–202.

10. Ярмиш О.Н. Актуальні проблеми історико-правових досліджень в Україні. *Вісник АпН України.* 2003. № 2–3. С. 161–170.

11. Arellano I., Sinova B., de la Rosa de Saa S., Lubiano M. A., Gil M. Á. Descriptive Comparison of the Rating Scales Through Different Scale Estimates: Simulation-Based Analysis. *Uncertainty Modelling in Data Science. SMPS 2018.* S. Destercke et al. (Eds.). Springer, Cham, 2019. Vol. 832. P. 9–16. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-97547-4_2.

12. Harbert Wayne. Contrastive Linguistics and Language Change: Reanalysis in Germanic Relative Clauses. *Languages*

in Contrast. 2012. Vol. 12. Issue 1. P. 27–46. doi: <https://doi.org/10.1075/lic.12.1.03har>.

13. Karamysheva I.D. Tertium Comparationis in Modern Contrastive Linguistics (Revising Approaches to Teaching). *Вісник Житомирського університету імені Івана Франка.* 2019. Вип. 1 (89). С. 11–18. doi: [https://doi.org/10.35433/philology.1\(89\).2019.11-18](https://doi.org/10.35433/philology.1(89).2019.11-18).

14. König Ekkehard. Contrastive Linguistics and Language Comparison. *Languages in Contrast.* 2012. Vol. 12. Issue 1. P. 3–26. doi: <https://doi.org/10.1075/lic.12.1.02kon>.

15. Poletto Cecilia. Contrastive Linguistics and Microvariation: The Role of Dialectology. *Languages in Contrast.* 2012. Vol. 12. Issue 1. P. 47–68. doi: <https://doi.org/10.1075/lic.12.1.04pol>.

16. Van der Auwera Johan. From Contrastive Linguistics to Linguistic Typology. *Languages in Contrast.* 2012. Vol. 12. Issue 1. P. 69–86. doi: <https://doi.org/10.1075/lic.12.1.05auw>.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Шигаль Денис Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Shyhal Denys Anatoliiovych – PhD in Law, Associate Professor of the Department of History of State and Law for Ukraine and Foreign Countries of Yaroslav Mudryi National Law University

shigal.da@gmail.com